Theme: संस्कृतवाङ्गमयम् एवं आधुनिकसमाजः

Sub Theme: संस्कृतवाङ्गमये समाजस्य स्वरूपम् ।

Dave Vasumati U.
(M.A., M.Ed.)
M.C.B. &K.J.T.B.Ed. College
Sola, Ahmedabad.
Ph.: 9925272794

सारांशः

व्यक्ते व्यक्तिगत जीवनं सामाजिक जीवनं बाधकं न भवेत् । एवं आत्मोन्नतिः साधयति । भौतिकवादः एवं आध्यत्मवादस्य सुभग समन्वितं अस्माकं संस्कृतसरिता दृश्यते ।

संस्कृतवाङ्गमयस्य कृते अभ्यासे अस्माभिः सुसंस्कृत एवं उच्च अध्यात्मस्य जीवनं परिचय दृश्यते । षोडश संस्काराः, वर्णव्यवस्थाः, आश्रमव्यवस्थाः, नारीणां उच्चस्थानं, भोजनं, आहारः, विहारः, धर्मः, दैनिक आचाराः इत्यादि विषयेषु उच्चकक्षायाः ज्ञानं अस्माकं संस्कृत समाजे दृश्यते।

मानवस्य पशुतां अवरोधयित्वा मानवेभ्य मानवत्वं ददाति । एवं दिव्यत्वस्य साधनायां सहायकः भूत्वा मार्गम् अस्माकं संस्कृत साहित्यं ।

Theme: संस्कृतवाङ्गमयम् एवं आधुनिकसमाजः
Sub Theme: संस्कृतवाङ्गमये समाजस्य स्वरूपम् ।

संस्कृत वाङ्गमयं एवं आधुनिकसमाजः।

स्वकीय कलासमृद्धि एवं विपुल वैविध्यस्य कारणेन संस्कृत वाङ्गमयस्य विश्वऽस्मिन् अत्यंत आदरणीयं स्थानं प्राप्तम् संस्कृत साहित्यं स्वकीय वैभवेन विश्व साहित्यस्य कृते अतुल्य प्रदानं कृतमस्ति।

Literature is the mirror of Society.

अर्थात्

साहित्यं समाजस्य दर्पणः अस्ति। साहित्यकारः यस्मिन् समाजे निवसति तस्य परितः यत् जन जीवनं अस्ति तस्य संस्काराः तस्य साहित्ये आगच्छन्ति। एवं इदमेव साहित्यं उत्तरावर्तीनां कृते उपयोगी भवति एवं सुंसंस्कृतता आनयति। तस्मात् अस्माभिः संस्कृत वाङ्गमये तत्काल समाजे आधुनिक समाजस्य दर्शनं भवति।

आधुनिक समाजे मुल्यानां स्थितकरणार्थं अस्माकं संस्कृत साहित्यस्य अधिकः उपयोगः अस्ति।

अस्माकं धर्म पथस्य दर्शयितुं संस्कृत साहित्ये उत्कृष्ठप्रकारेण समाज स्वरुपता दर्शनं भवति वैशेषिक दर्शने कथितं यत् यस्य लोकानां अभ्युदयः भवति तथा पारलौकिक कल्याणं भवति सः धर्मः।

यतोऽभ्युदयः निःश्रेय ससिद्धिः सः धर्मः। याज्ञवल्क्य स्मृतौ धर्माचार लक्षणानि सन्ति। यत्यः वेदे प्रतिपादितं अस्ति। स्मृतौ प्रतिपादितं अस्ति यः सदाचारस्य प्रेरणा आनयति एवं यः स्वकीय प्रियं अस्ति सः धर्मः।

वेदे विवाहः विवाहस्य प्रकाराः युगप्रकाराः दत्तकविधानं श्राद्ध इत्यादिनां विषये चर्चा कृता वर्तते। ततः वेदतः वेदाङ्गनां रचना जाता। अस्मिन् वेदाङ्गे कल्पग्रन्थाः आसन्। कला धर्मः, गृह्य एवं श्रौल इत्यादयः प्रकारे या सूगग्रन्थाः आसन्। तस्मात् स्मृतिनां जन्म भवति तस्याधारेण निबन्धकारैः निबन्धग्रन्थाः रचिता सन्ति। गौतम आपर तंब बृहस्पति बोधायन् इति धर्मसूत्रकाराः अभवन्। मनु याज्ञवल्क्य देवल पराशर इति स्मृतिकाराः आसन् मित्रमिश्र निलकंठः वैज्ञानिकः मेघातिथी गोविंदराजः इत्यादयः निबन्धकारैः धर्मशास्त्रस्य सम्यक् निरुपण करणार्थं प्रयासः कृतः।

धर्मशास्त्रः आचारः व्यवहारः एवं पायश्चितं इति त्रयः विभागाः दीयते। धर्मः प्रजानं पशुत्वं विहाय मानवत्वं आनयति। श्रीमद् भगवद्गीतया अपि मानवं अनुलक्ष्यं लोकसंग्रह परिचक्रः कर्मयोगः इत्यादयः दत्तमस्ति।

रामायणे एवं महाभारते अपि समाजस्य दर्शनं भवति। व्यास कथयति यत् “परोपकाराय पुण्याय पापाय परिपऽनम्”

प्रजानां वर्तनं अयं आचार युक्तः भवेत् तत्दर्शनस्य कार्यं राशः आसीत्। सत्यं अहिंसा ब्रह्मचर्य अस्तेयः शान्तिः अक्रोधः आत्मनिग्रह निर्वैरिता पवित्रता सरलता इत्यादि सामाजिक मूल्यानां निरुपणं वाल्मिकी, व्यास, मनु, वसिष्ठ, गौतम इत्यादिभिः कृतमासीत्। एतादृशाः सामान्य धर्माः सर्वैः पालनीयं तादृशी अपेक्षा तेषु दृश्यते। सर्व वर्णानां विशेष धर्मः भिन्नः दृश्यते।

वर्णव्यवस्थाः

यथा ब्राह्मणानां विशेष धर्माः अध्ययनं अध्यापनंयजनं याजनं अस्ति। अध्ययनं यजनं याजनं दानं। रक्षणं क्षत्रियानां विशेषधर्माः सन्ति यथा कृषि गौरक्षणं अस्ति। वाणिज्यं वैश्यानां विशेष धर्माः सन्ति एवं क्षुद्रस्य कार्यं त्रयाणां वर्णानां परिचर्चा करणं अस्ति।

वर्णव्यवस्था जन्मतः वा वंशपरंपरागततः निर्मितं न भवति परंतु कर्मतः निश्चितं भवति। ब्राह्मणः वेदः न पठति तदा सः क्षुद्रत्वं प्राप्नोति।

योऽबधीत्य द्विजो वेदमन्यग कुरुते क्षमम्।

सः जीवननेव शुद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ।।

ऋग्वेद 10/30 तत्र कथितं अस्ति मंत्रदृष्टा कथयः ऐलुष जन्मतः एवं अब्राह्मणं भूत्वा तथाऽपि कर्मणा ऋषित्व प्राप्तवा ब्राह्मणः सम्जातः।

आश्रम व्यवस्थाः।

आश्रम व्यवस्थायां मानवजीवनं चत्वारः आश्रमे विभक्ताः सन्ति।

प्रथम ब्रह्मचर्याश्रमं तत्र यज्ञोपवित संस्कारान्ते गुरूकुले ब्रह्मचारी वेदाध्ययनं करिष्यति ऋग्वेद एवं अथर्ववेदे ब्रह्मचारिणां तपस्या देवो मृत्युमुपाधनत्। अर्थात् ब्रह्मचर्य द्वारा देवैः मृत्योऽपरि विजयः प्राप्तः।

गृहस्थाश्रमः

मनुस्मृतौ गुरोः आज्ञया गुरुकुलात् आगतः ब्रह्मचारीभिः गृहस्थाश्रमः प्रारंभकीयः इति कथितमस्ति।

महाभारतस्य शांति पर्वे 144/66 कथितं अस्ति यत् न गृहं गृहमित्याहु गृहिणी गृहमुच्यते।

गृहं एव गृहं नास्ति। गृहिणी एव गृहमस्ति।

वानप्रस्थाश्रमं तृतीयं आश्रमं अस्ति। तत्र कठोर नियमानां पालनं कूर्वन् कूर्वन् वने निवासः करणीयः।

सन्यासाश्रमं एतद् जीवनस्य चतुर्थः भागः अस्ति तत्र आसक्तिनां त्यागः कर्तव्यः एवं परिव्राजकः भवितव्यः।

संस्काराः।

संस्कारः अर्थात् व्यक्तेः एहिव मानसिक एवं बौद्धिक शुध्यर्थं करणीयम् अनुष्ठानं स्मृतिकारैः षोडश संस्काराः कथिताः सन्ति गौतम धर्मसूत्रे 48 संस्काराणां वर्णनं अस्ति।

नारीणां स्थिति

प्राचीनयुगे नारीणां समाजे सम्माननीयं स्थानं अस्ति जनकस्य सभायां याज्ञवल्क्ये राज्ञौ आध्यात्मिक संवादः उपनिषदस्य अमूल्यै सम्पति सन्ति। विरमित्रोदयी कथितं अस्ति यत् प्राचीनकाले स्त्रीणां प्रकार द्वयं आसीत्। (1) ब्रह्मवादिनी (2) शीघ्र विवाह कर्त्री, ब्रह्मवादिनाः स्त्रीयः हवनं करोति वेदस्य अध्ययनं करोति भिक्षां याचयित्वा भोजनं करोति।

मनुश्रत्यानुसारं प्राचीन काले कन्यानां उपनयन संस्कारः अभवन् सा वेदं पठति एवं गायत्रयः उपदेशं अपि प्राप्नोति तां पिता अथवा भ्राता तं पाठयति मनुना गृहस्थ जीवने नारीण समकक्ष गणितः स्त्रीः पत्याः सः युध्येऽपि अगच्छत्। खेल नृपति राणीणां विस्पलानं युध्धे पादः गतः। तस्मात् तां लोह वाहाः स्थापिताः वैदिक युगे स्त्रीयः (८I१४) लज्जोन करोति। विश्वधारा मैत्रेयी, अपाला, लोपा, कागीवति, सूर्या, सावित्री, श्रद्धा, कामावति, इन्दाला, सचिर्यालोनि, लोपामुद्रा, इत्यादि स्त्रीभिः मन्त्रस्य दर्शन्तं कृतं आसीत्। वैदिक साहित्य एकपत्नित्वस्य नियमः आसीत्। स्तुति एवं धर्मस्यकृते एकपत्नि आवश्यकं आसीत्।

भोजनम्

विवाह संस्कारे यथा भोजनस्य महत्वं अस्ति तेन लिखितं यत् अन्नः पंचमेभागे स्वकीये शक्ति प्रमाणया देवान्, पितृन्, मनुष्यान्, जीवजन्तुन्, भोजनं कारयित्वा भोजनं करणीयम् । भोजनं कतिवारे करणीयम् भोजनस्य प्रकाराः दूषित भोजन, आहार, शुध्धीअर्थं, स्थापित् ध्यानं अपि अस्माकं साहित्ये उल्लेखा वर्तते ।

दैनिकआचाराः

प्रातःकाले उत्थित्वा दैनिक आचाराः कथं करणीया इत्यादितां उल्लेखः प्राप्यते एतादृशी रित्वा अस्माकं जीवनस्य आचार संहिता संस्कृत वाङ्गमये प्राप्यते ।

References

- Aggarwal (1967), The Progress of Education In India Arya Book Depot, Delhi.
- Government of India (2010 a), The National Accreditation Regulatory Authority ForHigher Institution Bill, 2010 Available on http://www.prsindia.org.
- Government of India (2010 d) , The Educational Tribunal Bill, 2010 Available on http://www.prsindia.org
- N.C.E.R.T. (1966), All India Second Educational Survey.
- N.C.E.R.T. (1976-79), All India Forth Educational Survey.
- National Knowledge Commission (2006),Note on Higher Education, 29th November 2006. Website:-http://www.knowledgecommision.org
- Radhakrishna S. (1950) , “The Report of the University Education Commission: Vol. 1, Ministry of Education and Culture, Government of India
- Raina, Reeta&Bhargava, Rajshree (2000), Student’s Moral In Classroom and Career Achievement edutracks (Hyderabad)
- Yashpal Committee Report (2009), Report of the committee to Advise on the Renovation and Rejuvenation of Higher Education, http://www.academicsindia.com/ yashpal committeereport.pdf